

térkép 1920

Teleki Teka, Marosvásárhely
Korabeli képeslap

ABLONCZY BALÁZS
MENEKÜLŐ TÁRGYAK
„MŰTÁRGYMENTÉS” MAGYARORSZÁGON
1918 ÉS 1920 KÖZÖTT

TAz 1918 és 1924 közötti időszak történetében az egyik feltárássra váró témakör a menekülteké. Azok száma, akik a trianoni békeszerződést megelőzően, illetve azt követően a maradék Magyarországra kerültek, 400 ezer és 500 ezer fő közé tehető – miközben pontos számot nem ismerünk, és vélhetően nem is fogunk ismerni.¹ A magyar történetírás korábban kitért a határon túli területekre került vagy onnan elmenekülő intézmények sorsára is. Elsősorban a felsőoktatási intézmények Magyarországra való áttelepülése jól dokumentált: a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola Budapestre, majd Sopronba települése,² a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegedre vagy a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre kerülése.³ Kevesebb figyelmet kapott, de jól feldolgozottnak mondható az eperjesi evangélikus jogakadémia Miskolcon kezdett új élete⁴ és a máramarosszigeti református jogakadémia Hódmezővásárhelyre való áttelepülése, illetve beolvadása a kecskeméti református főiskolába.⁵ Az emberek és intézmények mellett azonban van egy olyan aspektusa az összeomlás, a forradalmak és a trianoni békeszerződés időszakának, amellyel a történettudomány és a művészettörténet-írás is vajmi keveset foglalkozott.

az emberek és intézmények mellett azonban van egy olyan aspektusa az összeomlás, a forradalmak és a trianoni békeszerződés időszakának, amellyel a történettudomány és a művészettörténet-írás is vajmi keveset foglalkozott.

a kormányzat által szervezett és a kaotikus körülmények sok nyomát magán viselő, ugyanakkor több száz ládát mozgató akció élesen rávilágított a korszak műtárgyakról való gondolkodására, a nemzeti kulturális örökségről vallott korabeli nézetekre és a magyar kultuskormányzat akciórádiuszára 1918–1919-ben

T1918 végétől megindult (illetve folytatódott, erről mindjárt) a magán- és állami gyűjtemények, műtárgyak Magyarország belső részei felé való áramlása, a hivatalosan használt terminus a „veszélyeztetett területekről való biztonságba helyezés” vagy a „mentés” volt. A kormányzat által szervezett és a kaotikus körülmények sok nyomát magán viselő, ugyanakkor több száz ládát mozgató akció élesen rávilágított a korszak műtárgyakról való gondolkodására, a nemzeti kulturális örökségről vallott korabeli nézetekre és a magyar kultuskormányzat akciórádiuszára 1918–1919-ben. Ezt a kérdéskört részben a Műemlékek és Könyvtárak Országos Tanácsának, részben

[1] A számokról lásd Koloh Gábor: A trianoni menekültek száma (kézirat, megjelenés alatt az ÚTON – Menekülés, mobilitás, integráció az első világháború utáni Közép-Európában és Magyarországon c. kötetben). A téma irodalmához: Istvan I. Mocsy: *The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921. (War and Society in East Central Europe. Vol. XII.)* New York 1983. Valamint: Dékány István: *Trianoni árvák.* Noran Libro, Bp. 2018.

[2] Erről a legfrissebb irodalom: M. Szilas Katalin–Szűts István Gergely (szerk.): *Lichner József: Az alma mater kálváriás útja Selmecbányától Sopronig.* Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, Veszprém–Zalaegerszeg 2019.

[3] A kolozsvári egyetemről lásd Vincze Gábor: *A száműzött egyetem – A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921).* JATEPress, Szeged 2006. A pozsonyiról lásd Lengvári István: *A város és az „árva leány”.* Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. *Limes*, 2004. 83–91.

[4] Sipta István: *A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919–1949).* In: *Kajtár*

a Műemlékek és Könyvtárak Főfelügyelőségének fennmaradt iratai, részben az akciót vezető Czakó Elemér (1876–1945) miniszteri tanácsosnak, művészeti írónak 1920-ban kelt jelentése alapján igyekszem bemutatni.⁶

¶ Azt, hogy az ország hadszíntérré válása esetén a műkincseket vagy akár teljes gyűjteményeket biztonságba kell helyezni – azaz Budapestre vagy a fronttól távolabb eső településekre kell költöztetni –, az Északkelet-Magyarország 1914. őszi hadszíntérré válásakor lett közigazgatási program. 1914. szeptember 14-én, tíz nappal az első orosz betörés előtt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizalmas rendeletben tájékoztatta az érintett törvényhatóságokat a „hatóságok és intézetek kezelésében lévő értékeknek a közveszély esetében való gondozásáról”. Ez viszonylag kimerítően szabályozta az elindulás, helyben maradás, mentés adminisztratív körülményeit. (Hogy ez a mentés mégsem volt teljes körű és sikeres, azt jelzi a tény, hogy a Műemlékek és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége még 1918–1919 fordulóján is hajkurászta azt a kardot, amelyet az orosz csapatok vittek el a bártfai múzeumból.) Ugyanakkor a magyar múzeumi hatóságok is belenyúl-
tak a megszállt területek gyűjteményeibe: a belgrádi katonai kormányzóság 101 darab pénzérmét („délsláv, bolgár és oláh ezüst régi pénzt”) küldött például 1917. szeptember 27-én a főfelügyelőségnek, amelyből 38 darabot a Nemzeti Múzeum kiválogatott a saját éremtára számára, a maradék 63-ról pedig úgy rendelkeztek, hogy azokat vidéki múzeumok között osztják el.⁷

¶ Az intézkedés első próbája azonban az 1916. augusztusi erdélyi román betörés volt, amelynek során a nagyszebeni Brukenthal Múzeum, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a dési, a dévai, a gyulafehérvári helyi múzeumok, az erdélyi püspöki székhelyen lévő Batthyány Könyvtár, a marosvásárhelyi, nagyenyedi, szászvárosi és a székelyudvarhelyi református kollégiumok könyvtárai, a szamosújvári örmény múzeum és az Erdélyi Kárpát Egyesület kolozsvári gyűjteménye kapott értesítést a kultuszminisztériumtól a biztonságba helyezéssel kapcsolatban.⁸ Ennek nem mindenki és nem egyformán tett eleget. Voltak múzeumok, amelyek különböző

István–Pohánka Éva (szerk.): A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Publikon, Pécs 2009, 65–86. Lásd még Durovics Alex: Eperjes – Az evangélikus jogakadémia 1918/19-es tanéve és Miskolcra költözése, Gerundium, 2019. 2. sz. (10). 80–89.

[5] Presztóczy Zoltán: Hódmezővásárhely első főiskolája. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2016, 163–195.

[6] Czakó személyes hagyatékát 1998 óta a P2023 fondban őrzi a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, ebben a fondjegyzék alapján található még a mentésre vonatkozó iratok. Csaknem kilencvenoldalas jelentését lásd OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2052. Czakó Elemér jelentése a veszélyeztetett területekről biztonságba helyezett kultúrájakról, 1920. június. (Ebben a szerző együtt tárgyalja az 1916-as és 1918-as műtárgymentéseket, néha elég zavarba ejtő módon összeszova a kettőt.)

[7] Hivatalos közlemények. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1918. évi 2. füz., 147.

[8] OSZKK, Fol. Hung. 2052. Czakó-jelentés, 4–6. f. Illetve Mihalik József: Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés, Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1916. 4. füz., 180–193.

tíz nappal az első orosz betörés előtt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizalmas rendeletben tájékoztatta az érintett törvényhatóságokat a „hatóságok és intézetek kezelésében lévő értékeknek a közveszély esetében való gondozásáról”

Brassó, látkép a városról, előtérben a Fekete-torony, balra az evangélikus Fekete-templom
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

űrüggyekkel vagy azok nélkül egyáltalán nem küldték műtárgyaikat az ország belsejébe, mások magánúton intézkedtek: így a gyulafehérvári püspöki gyűjtemény értékesebb darabjait például kézipoggyászként Győrbe menekítették, és az ottani székeskáptalannál helyezték biztonságba.

¶ A kiürítési akcióhoz csatlakoztak olyan szervezetek, intézmények is, amelyek viszont nem szerepeltek a kormányhatóságok által megszólított közegek között, így a szászújfalusi evangélikus egyház egy cibóriumot juttatott el Budapestre, özvegy gróf Nemes Jánosné pedig egyetlen, közelebről nem részletezett nagyságú csomagot. Ezekkel a szórványos küldeményekkel szemben állt például a kolozsvári egyetemi könyvtár 49 ládája vagy a brassói evangélikus egyház által Budapestre juttatott 34 zsáknyi török szőnyeg a Fekete-templomból – utóbbiak molyoktól való megóvása külön gondot jelentett a Nemzeti Múzeum munkatársainak.⁹ Az 1916-os műtárgymenekítésekéről szóló beszámoló szerzője érezhető büszkeséggel írta le, hogy a szigorú ragaszkodás a jogi keretekhez (elismervény ellenében való átvétel, a tulajdonjog megerősítése stb.) azt eredményezte, hogy nemzetiségi karakterű közgyűjtemények, így a nagyszebeni Brukenthal Múzeum is a központi kultuskormányzatra merete bízni több tucat ládányi értékét. (És ugyanígy tett a városban székelő Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület is, amelynek bizalmával viszont nem dicsekedett a jelentés.) Az 1916-os menekítés alakította ki a műtárgyak kezelésének helyi kereteit – és ezt a protokollt használta a VKM, illetve a főfelügyelőség 1918-ban.

a szórványos küldeményekkel szemben állt például a kolozsvári egyetemi könyvtár 49 ládája vagy a brassói evangélikus egyház által Budapestre juttatott 34 zsáknyi török szőnyeg a Fekete-templomból – utóbbiak molyoktól való megóvása külön gondot jelentett a Nemzeti Múzeum munkatársainak

[9] OSZKK, Fol. Hung. 2052. Czako-jelentés, 6–7. f.

¶ A hármast alapelv a következőképpen festett:

1. Tilos volt pánikot kelteni. A kiürítést diszkréten, lehetőség szerint a nyilvánosság kizárásával kellett lefolytatni. Az erdélyi kiürítéskor a frontra katonákat vivő és onnan üresen visszatérő vagonokat használtak erre a célra. „Felsőmagyarországon pedig az elvitel okául gyakran fotografálást, restaurálást és kiállítási célú leplezésül” – fogalmazott a műveletről Czako Elemér.¹⁰
2. A hatóság súlyt helyezett arra, hogy a kiürítés ne harácsolásnak vagy eltulajdonításnak tűnjön az adott vidék, különösen

a kiürítést diszkréten, lehetőség szerint a nyilvánosság kizárásával kellett lefolytatni

[10] Uo. 12. f.

a nemzetiségi jellegű vidékek lakó számára, és ezt fontos volt megnyugtató nyilatkozatokkal is alátámasztani.

3. A szervezőknek respektálniuk kellett az elvitel politikai vonatkozásait is. Először is a belpolitikait (a helyi közvélemény jogfeladásnak látna egy ilyen műveletet), másfelől külpolitikait, amennyiben várható, hogy a béketárgyalásokon a győztes felek, illetve az utódállamok az elhurcolt műkincsek visszaszállítását fogják követelni. Az 1920-as jelentés írója ebben a kijelentésében bizonyos értelemben a múltba vetített olyan tudást, amely neki már a rendelkezésére állt, de 1918 őszén egyáltalán nem volt nyilvánvaló. Így tudta közbevetni, hogy „ellenségeink kezében pedig, meggyőződhattünk Tzigara-Samurcas erdélyi működéséből – kitűnő lajstromok vannak a kezük közt a mi műkincseinkről”.¹¹ (A román művészettörténet-széprajzos, a Román Paraszt Múzeumának későbbi létrehozója, Alexandru Tzigara-Samurcas ebben az időben Bukarestben komoly vádakkal nézett szembe a németbarátsága miatt, ugyanakkor kétségtelen, hogy már korábbi működése, így az erdélyi román fatemplomok megvásárlása és elszállítása kapcsán alaposan megismerte témáját és a magyar műemlékvédelem akkori rendszerét.)¹² Olyan esetekben, amikor az elszállítás nem volt kívánatos, a műtárgyakat becsomagolva és elrejtve a helyszínen hagyták. (Ilyen volt például a soproni múzeum esete, amelynek anyagát 1919 elején 22 helyi polgárnál helyezték letétbe, így Budapestre szállításukra nem került sor.)¹³

először is a belpolitikait (a helyi közvélemény jogfeladásnak látna egy ilyen műveletet), másfelől külpolitikait

amikor az elszállítás nem volt kívánatos, a műtárgyakat becsomagolva és elrejtve a helyszínen hagyták

- ¶ Az 1916 augusztus–szeptemberében elszállított, elsősorban erdélyi műtárgyak visszaszállítása 1918 májusa, a bukaresti béke aláírása után kezdődött meg, és elég vontatottan haladt. Erre utalt a tény, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum a nyár folyamán kissé ingerülten sürgette a vidéki múzeumok illetékeseit és a főfelügyelőséget a náluk őrzött tárgyak mielőbbi visszaszállítására. A központi hatóság azt szerette volna elérni, hogy a „normális viszonyok beálltáig” az elszállított kincsek maradjanak Budapesten. Válaszában Fejérvpatak László, a nemzeti közgyűjtemény főigazgatója elsősorban helyhiányra panaszkodott, amely meglátása szerint „az egyes osztályokat

[11] Uo. 13. f.

[12] Korábbi erdélyi működéséről lásd Bardoly István: Amikor Kós Károly templomot vett, *Enigma*, 92. sz. (2017), 156–164.

[13] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, K 737, 3. dob. Jegyzőkönyv, 1919. márc. 8. 17. n. p. 363. f.

már-már a teljes csóddal fenyegeti”.¹⁴ Ugyanakkor volt olyan vidéki gyűjtemény, amely nem várta be a központ intézkedését, és rossz előérzettel vezetve már 1918. október elején arra kérte a főfelügyelőséget, hogy az alig két hónappal korábban visszakapott és kicsomagolatlan ládákat szállítsák vissza az ország belsejébe, „minthogy a mi szerény ítéletünk szerint ezek a múzeumi tárgyak a háború tartama alatt a mi múzeumban nincsenek teljes biztonságban, s mivel másrészt a mi geográfiai fekvésünk miatt ezekért a pótolhatatlan értékű közjavakért a felelősséget a békekötésig nem vállalhatjuk”.¹⁵ Bár a fővárosi hivatalban némi ingerültséget váltott ki a sepsiszentgyörgyiek kérése, és a fennmaradt választervezet szerint nyugalomra (és a tárgyak helyben tartására) kívánták inteni őket, egy, az iratra rótt „bizalmasnak” minősített megjegyzés arról tájékoztat, hogy Czákó Elemér telefonos utasítására a Nemzeti Múzeum egyik munkatársa már útra is kelt, hogy a visszaszállításról intézkedjen.¹⁶ A dokumentum azért fontos, mert rávilágít arra, hogy a bolgár fegyverszünet bejelentése (szeptember 25.), de még a dualista monarchia föderalista átalakításának uralkodói bejelentése (Völkermanifest, október 16.) előtt a végletekig központosított magyar közigazgatásban működni kezdett valamiféle szándék az összeomlás megelőzésére, illetve következményeinek elhárítására

a végletekig központosított magyar közigazgatásban működni kezdett valamiféle szándék az összeomlás megelőzésére, illetve következményeinek elhárítására

¶ 1918 tavaszán a szegedi múzeumba történt betörés miatt a főfelügyelőség felszólította a vidéki gyűjteményeket, hogy az őrzésükbe jutott tárgyakra fokozottan ügyeljenek, azokat fegyveres őrökkel őriztessék, illetve az értékesebb tárgyakat a zavaros időszak elmúltáig emeljék ki a tárlókból, és helyezték biztonságba.¹⁷ Ez azt is jelentette egyúttal, hogy egyes kollektciók legértékesebb darabjai 1918 őszén eleve félretéve, sok esetben becsomagolva várakoztak, megkönnyítve későbbi elszállításukat. Az 1918. őszi forradalom kapcsán több vidéki múzeum (így például a szegedi) kérése ráerősített a biztonság igényére, amennyiben vezetőik fegyveres biztosítást vagy

egyes kollektciók legértékesebb darabjai 1918 őszén eleve félretéve, sok esetben becsomagolva várakoztak, megkönnyítve későbbi elszállításukat

[14] MNL OL, Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, K 736, 69. dob. 372/1918. sz. Fejérpataky László levele az országos főfelügyelőnek, Bp. 1918. jún. 20.

[15] Uo., 70. dob. 539/1918. sz., Csutak Vilmos múzeumi őr levele a főfelügyelőnek, Sepsiszentgyörgy, 1918. okt. 7.

[16] Uo. Mihalik József feljegyzése, Bp. 1918. okt. 12.

[17] Az ügyről lásd Betörés a szegedi városi múzeumba, Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1918. 3-4. füz., 200.

az értékesebb műtárgyak biztonságba helyezését kérték a főfelügyelőségtől.

¶ Az 1916-os, kiürítésekre vonatkozó protokoll három pontja volt érvényben 1918 telén is, amikor a főfelügyelőség és a Nemzeti Múzeum munkatársai széttrajzolták a határ menti, sőt az annál beljebb fekvő megyékbe is, hogy felmérjék és szállításra előkészítsék 25 veszélyeztetettnak ítélt múzeum anyagait. A korábbi szempontok még kiegészültek újabbakkal, amelyekben a tulajdonosok meggyőzésének szükségességét és a teljes állami költségátvállalást hangsúlyozták, valamint azt, hogy az „inkább kevesebb, de érdemes tárgy mentendő”. Ugyanakkor az új állásfoglalás nem feltétlenül állt meg a „magyar nemzet számára fontos” daraboknál – és ilyen módon kissé önmagának is ellentmondott. A rendelkezések ugyanis kitértek arra is: „Absolut becsű műtárgyak, nagy anyagi érdeket képviselő műkincsek, s a művészet, tudomány és művelődés ritka s nagy becsű rejtő értékei, bármely nemzet alkotásai legyenek is, föltétlenül mentendők, ha mentésük még lehetséges.”¹⁸ Ez a megfogalmazás többféle értelmezésre adott módot: a kiküldöttek így módon maguk dönthették el, hogy az egyetemes (francia, angol, olasz stb.) művészettörténet helyben talált tárgyait érték-e ezen, vagy az adott terület román, szlovák, szerb nemzetiiségéhez köthető műalkotásokat is. (Persze lehetséges például, hogy a Kolozsváron őrzött és a „mentendő” kategóriába sorolt meteoritdarabot is az „absolut becsű műtárgyak” közé sorolták, és ebben az esetben a nemzeti ambivalencia nem áll meg, és valóban az univerzális értékekre figyeltek a kiürítők.)

¶ A kiürítés lebonyolításával, miniszteri biztosi címmel Czákó Elemért, a VKM III. b. osztályának miniszteri tanácsosát bízta meg Zichy János, a Wekerle-kormány kultuszminisztere. Czákó feladatát megtartotta a Károlyi-kormány működése (Lovász Márton és Juhász Nagy Sándor kultuszminisztersége), sőt a Tanácsköztársaság alatt is. Czákó a magyar művészettörténet-írás egyik kevésbé ismert alakja, jóllehet évtizedeken keresztül szereplője volt a magyar művészeti oktatásnak, termékeny művészeti szakíró, miniszterális tisztviselő, és kilenc éven keresztül az Egyetemi Nyomda igazgatója volt.¹⁹ A mentést a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének

„Absolut becsű
műtárgyak,
nagy anyagi
érdeket képviselő
műkincsek,
s a művészet,
tudomány
és művelődés ritka
s nagy becsű rejtő
értékei, bármely
nemzet alkotásai
legyenek is, föltétlenül
mentendők,
ha mentésük még
lehetséges.”

[18] MNL OL, K 736, 70. dob., 728/1918. sz. Mihalik József feljegyzése a mentés szempontjairól, Bp. 1918. dec. 20.

[19] Elsősorban bélyegtervezői munkáját vette alapul Szabó Jenő: Emlékezés Czákó Elemérrre. Hírközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 2003–2004, 196–204.

Az egykori tiszti kaszinó épülete, később múzeum Gyulaféhérváron

Gyulafehérvár, Batthyány könyvtár (Batthyáneum), 1910
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

számos esetben összekeveredett a mentés során, hogy ki melyik intézmény megbízásából cselekszik

munkatársai, valamint a Nemzeti, a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeum munkatársai végezték, köztük olyan neves (vagy később nevéssé váló) múzeumi szakemberek, mint Gerevich Tibor, Divald Kornél, Kőszeghy Elemér és Ernyey József. Számos esetben összekeveredett a mentés során, hogy ki melyik intézmény megbízásából cselekszik. A múzeumok munkatársainak útjait sokszor a főfelügyelőség finanszírozta, néha a kultuszminisztérium által rendelkezésre bocsátott keretből, néha saját költségvetéséből. Jelentéstételi kötelezettséggel a főfelügyelőség felé (is) tartoztak, így van módunk a kiküldő szerv iratanyagából megismerni az akció részleteit.

a kultusztárcával párhuzamosan a belügyminisztérium evakuálási kormánybiztossága is elkezdett valamiféle mentési akciót 1918 októberében–novemberében, elsősorban Székelyföldön, ennek részletei és kiterjedése azonban jelenleg teljes homályban vannak

¶ A VKM korabeli iratanyaga jelentős részben megsemmisült, így a mentési akció hátterére vonatkozóan nagy mennyiségű anyag felbukkanására nem lehet számítani. A kultusztárcával párhuzamosan a belügyminisztérium evakuálási kormánybiztossága is elkezdett valamiféle mentési akciót 1918 októberében–novemberében, elsősorban Székelyföldön, ennek részletei és kiterjedése azonban jelenleg teljes homályban vannak. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, amely a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának ellenőrző és végrehajtó szerve volt, 1897-ben hozták létre, és 1901-ben ruházták fel a teljes körű funkcióival. A hivatal a Főherceg Sándor (a mai Bródy Sándor) utca 13. alatt székelt, vélhetően viszonylag tágas irodákban, mert a Tanácsköztársaság alatt két családot is beköltöztettek a helyiségeibe (az egyik kedvezményezett Zsinka Ferenc könyvtáros, a *Protestáns Szemle* szerkesztője és az OSZK majdani megbízott vezetője volt), és a vidékről beszállított műtárgyak egy részét is itt tárolták egy ideig. A főfelügyelőség feladata a budapesti és vidéki közgyűjtemények, könyvtárak szakmai ellenőrzése, gyarapítása, segélyezése volt. Egyúttal kiadta saját közlönyét, a *Múzeumi és Könyvtári Értesítőt* (1907–1918), a korszak muzeológiájának és könyvtárügyének becses forrását, amely azonban a dolog természeténél fogva 1918. évi utolsó számában sem tért ki a műtárgymentés témájára – jöllehet tudósított például a főfelügyelőség és a tanács csatlakozásáról az őszirózsás forradalom Nemzeti Tanácsához.²⁰

[20] A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Országos Főfelügyelősége csatlakozása a Magyar Nemzeti Tanácshoz. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1918, 3–4. füz., 201.

¶ Míg a tanács elnöke báró Wlassics Gyula (1852–1937) volt kultuszminiszter, a főfelügyelőségé 1918–1919 fordulóján Békefi Remig (1858–1924) zirci apát, egyháztörténész volt, az egészen 1919 márciusában (nem politikai okokból) történt lemondásáig.²¹ Békefi maga az időszakban viszonylag keveset vett részt a munkában, a közlekedés esetlegességére hivatkozva főként Zircen tartózkodott. A mentési munkálatok koordinálása jobbára Mihalik József (1860–1925) helyettes országos főfelügyelőre, az Iparművészeti Múzeum igazgató őrére (teljesen mellékesen: a Székely Himnusz zenéjét szerző Mihalik Kálmán nagybátyjára) maradt.

¶ Hogy első hullámban mely gyűjteményeket tartotta a főfelügyelőség veszélyeztetettnek, arra utal a lista, amelyet a kultuszminisztérium számára készítettek azokról az intézményekről, amelyek számára az 1917/1918. évi államsegély kifizetését visszatartani javasolták. A 25 segélyezett intézményből (ennél lényegesen több, 90 feletti múzeum és könyvtár tartozott a felügyelőség ellenőrzési körébe) 12-nél javasolták a segély visszatartását már rendkívül korán, 1918. november 8-án, amikor az utódállami hadseregek egy része (román, csehszlovák) még nem is tartózkodott az ország területén. A hivatalos indoklás az volt, hogy „tekintettel a mostani politikai helyzetre”, a „helyzet tisztázásáig” meg kell akadályozni ezen összegek „elveszését” (néhány száz, legfeljebb 1800 koronás kifizetésekről volt szó). Ezek a múzeumok, gyűjtemények jobbára az ország peremvidékein voltak (Bártfa, Versec, Déva, Szászváros), ugyanakkor találunk köztük két olyat is (Selmechánya, Gyulafehérvár), amelyek a határtól ugyan jelentős távolságra helyezkedtek el – de nemzetiségi többségű területen feküdtek. A listáról beszédes módon hiányoznak a székelyföldi múzeumok, elsősorban a székelyudvarhelyi gyűjtemények és a Székely Nemzeti Múzeum.²² A javaslattevő egyúttal indítványozta néhány (szám szerint hét) nagyobb összegű, főleg építkezésre utalványozott összeg visszatartását is: itt már találunk a címzettek között székelyföldi intézményeket és olyan nagyvárosokat is, amelyek az ország déli részein feküdtek (Pécs, Temesvár).²³ Erre az intézkedésre csak két intézet reagált, és egyetlenegy helyezte állampénztári letétbe az összeget: Temesvár városa.

12-nél javasolták a segély visszatartását már rendkívül korán, 1918. november 8-án, amikor az utódállami hadseregek egy része (román, csehszlovák) még nem is tartózkodott az ország területén

[21] Lemondását lásd MNL OL K 736, 71. dob. 201/1919. sz. Békefi Remig levele a főfelügyelőségnek, Zirc, 1919. márc. 17. Lemondását két héttel később Lukács György közoktatásügyi népbiztos hagyta jóvá: uo. 257/1919. sz. Lukács György levele a főfelügyelőségnek, Bp. 1919. ápr. 10.

[22] MNL OL, K 736, 70. dob. 616/1918. sz. Mihalik József felirata a kultuszminiszterhez (piszkozat), Bp. 1918. nov. 8.

[23] Uo. 617/1918. sz. Mihalik József felirata a kultuszminiszterhez (piszkozat), Bp. 1918. nov. 8.

a város azonban a kiküldött múzeumi szakemberrel egyetértésben úgy döntött, hogy a múzeum értékeit helyben, városi polgárok házaiban helyezi biztonságba

¶ A következő napokban azonban, amikor érzékelhetőbbé vált az utódállami nyomás, és az új osztrák államvezetés a november 18-i kormányülésen bejelentette igényét négy nyugat-magyarországi megyére, két nappal később a kultuszminister a főfelügyelőségen keresztül felkérte Thurner Mihály soproni polgármestert is, hogy a városi és a vármegyei gyűjtemények legértékesebb darabjait haladéktalanul csomagoltassa be, és szállíttassa Budapestre.²⁴ A város azonban a kiküldött múzeumi szakemberrel egyetértésben úgy döntött, hogy a múzeum értékeit helyben, városi polgárok házaiban helyezi biztonságba. Ugyanebben az időben jelentős optimizmusról tett tanúbizonyságot Brassó város polgármestere is, amikor a helyettes főfelügyelőtől azt kérte, járjon közbe a kultuskormányzatnál az ügyben, hogy a román megszállás alatt a városból a román hadsereg által elvitt oklevélgyűjtemények visszakerüljenek eredeti őrzési helyükre.²⁵

[24] Uo. 649/1918. sz. Mihalik József átirata Thurner Mihály polgármesternek (piszkozat), Bp. 1918. nov. 20.

nem kevesebb, mint 335 kép volt ekkor kihelyezve főleg erdélyi és kelet-magyarországi kiállítóhelyekre, illetve Pécsre, Kassára és Szegedre

¶ Külön problémát jelentettek a vidéki közgyűjteményekben létben vagy kölcsönzésen lévő, de a Szépművészeti Múzeumba vagy más országos gyűjteményhez tartozó képek, ezek visszaszállítása Aradról és más kiállítóhelyekről szintén szerepelt a tárgyalások napirendjén. Nem kevesebb, mint 335 kép volt ekkor kihelyezve főleg erdélyi és kelet-magyarországi kiállítóhelyekre, illetve Pécsre, Kassára és Szegedre.²⁶ Ezekből mindössze néhány tucat került vissza 1918–1919 fordulóján, mert a kultuszminisztérium tartott a feltűnéstől, és a képeknek jelentőséget tulajdonított a „megszállt magyarság szellemei élete” szempontjából.

[25] Uo. 633/1918. sz. Karl Ernst Schnell polgármester Mihalik Józsefnek, Brassó, 1918. nov. 8.

¶ Amikor 1918 decemberében, a turócszentmártoni, újvidéki és gyulafehérvári nagygyűlések és az utódállamok hadseregeinek benyomulása után nyilvánvalóvá vált, hogy a Magyar Királyság/Népköztársaság területéből jelentős kiterjedésű területek kerülnek idegen igazgatás alá, a kultuszminisztérium megpróbálta a maga kezébe venni a kezdeményezést, és meg-, illetve újraszervezni a műtárgyak mentését. Egy sebtében összehívott december 7-i értekezleten Czakó Elemér a VKM III. b. osztályának képviselőjében előadta a mentés főbb alapelveit a főfelügyelőségi munkatársaknak. (Olyannyira gyorsan hívták egybe a résztvevőket, hogy azon Békefi

[26] OSZKK, Fol. Hung. 2052, Czakó-jelentés, 16. f.

Remig országos főfelügyelő nem is vett részt, mert nem volt idő meghívni.) Míg Mihalik József felkérte Czakót a kormányálláspont előadására, némi éllel jegyezte meg, hogy a „veszélyeztetett vidékeken lévő műkincsek mentéséről és biztonságba helyezéséről” szervezetének ez ideig „hivatalosan nincs tudomása”.²⁷ Ami nem teljesen felelt meg a valóságnak, hiszen a főfelügyelőség saját hatáskörben indított ilyen akciókat, és tudomása volt Czakó miniszteri biztosi kinevezéséről is, ennek a fennmaradt iratanyagban nyoma is van. Válaszában a kultusztárca miniszteri tanácsosa finoman elhárította a neki címzett szemrehányást, és jelezte, hogy az akció elindítása a belügyminisztérium műve volt, és az kezdetben csak Erdély egy kisebb részére korlátozódott, majd kiterjesztették az ország összes veszélyeztetett területére. A teendőket abban a szellemben vázolta, amely az 1916-os kiűritést is jellemezte (tapintat, meggyőzés, szelekció), és a menekítendő műtárgyakat három csoportba sorolta, úgymint a) egyházak, b) magánosok, c) múzeumok kincsei. Az első kategóriával kapcsolatban az előterjesztő éles különbséget tett a használatban lévő kegyeszek (elvitelük „méltán érthető s indokolt izgalmat keltené”) és a használaton kívüli műtárgyak között (letétként, az egyházfőkkel való konzultáció után elszállítandók). A magánosokról szólva elsősorban arisztokrata tulajdonosokat (azon belül is felvidéki birtokosokat) említett, akiket minél hamarabb meg kell keresni, közülük is elsősorban a miniszterelnök távoli rokonát, gróf Andrassy Gézá, Krasznahorka urát.²⁸ A múzeumi anyagról szólva hat olyan gyűjteményt említett, amelyek az értekezlet pillanatában még magyar közigazgatás alatt álltak, ám idegen állam általi megszállásuk várható volt: Aradot, Kassát, Kolozsvárt, Nagyváradot, a szerb megszálló hatóság reménybeli engedélyével Pécsset és Pozsonyt. Ezek közül Nagyváradra nagyon részletesen kitért Czakó, a Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet letéjtébe került Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon. Nagyvárad, Biharvárad, Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet lemondjon a tulajdon- és az őrzés jogáról, és a gyűjteményt az esztergomi főegyházmegyére ruházza.

a teendőket abban a szellemben vázolta, amely az 1916-os kiűritést is jellemezte (tapintat, meggyőzés, szelekció), és a menekítendő műtárgyakat három csoportba sorolta, úgymint a) egyházak, b) magánosok, c) múzeumok kincsei

[27] MNL OL K 736, 70. dob. 728/1918. sz. Jegyzőkönyv a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének értekezletéről, Bp. 1918. dec. 7.

[28] Uo. 3-4. f.

[29] A témáról lásd Lakatos-Balla Attila (összeáll.): Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon. Nagyvárad, Biharvárad, Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet lemondjon a tulajdon- és az őrzés jogáról, és a gyűjteményt az esztergomi főegyházmegyére ruházza. Elsősorban: 41-43., 257-259.

Nagyenyedi, a város látképe. Jobbra a kollégium épülete, mögötte a vártemplom, balra a katolikus templom, 1907
Fortepan (Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége)

az elszállítandó
anyag a múzeum
anyagának
80 százalékát
tette ki, két
„kocsirakomány”
(vasúti vagonnyi)
terjedelemben

¶ A „kevesebb, de érdeemes” szempontjaihoz lényeges adalék lehet, hogy Kassáról például az úgynevezett Henszlmann- és Bubics-gyűjtemény hétezer darabját jelölte ki menekítésre a december 7-i értekezlet, emellett több száz érmet, egy fegyvergyűjtemény több tucat darabját, húsz középkori kovácsművészeti tárgyat, harminc miseruhát és húsz kódexet.³⁰ Az elszállítandó anyag a múzeum anyagának 80 százalékát tette ki, két „kocsirakomány” (vasúti vagonnyi) terjedelemben. Kőszeghy Elemér múzeumigazgató egyéni döntése volt az ilyen mennyiségű anyag Budapestre küldése, és ezt a főfelügyelőség élénken helytelenítette is, s bár elismerte a művészettörténész „nagy buzgalmát” és „szinte önfeláldozó készségét”, tartott attól, hogy az eljövendő békeszerződés részét fogja képezni az anyag csehszlovák oldalról való visszakövetelése.³¹ Sőt – az egyébként később Szlovenszkóban maradó és csak a harmincas években áttelepülő – művészettörténész javaslatot tett a minisztériumnak a kassai múzeum működésének szüneteltetésére is, amit a főfelügyelőség szintén nem támogatt, mert abban jogfeladást látott.

¶ A kultuszminisztérium eredeti elképzelése az volt, hogy Czako Elemér irányítása alatt a könyvtárak, múzeumok és az egyházi gyűjtemények mentését közvetlenül végzik, a főfelügyelőség pedig a magánkézben lévő műkincsek mentését végzi. Ennek megfelelően 1918. december elején a főfelügyelőség levélben kereste meg a galgóci (Erdődy-család), a fraknoi, eszterházai és kismartoni (Esterházy-család), valamint a betléri, krasznahorkai, parnói (Andrássy-család) és a zólyomradványi (Radvánszky-család) gyűjteményeket, valamint a Pálffy-családot, Zichy Sarolta grófnőt, Back Bernát szegedi műgyűjtőt és másokat, hogy kollekciónak biztonságba helyezéséről tárgyaljanak velük.³² A kormányzat a magánosoknak nemcsak a szállítási költségek fedezését ígérte, hanem katonai kíséretet, a tárgyak őrzését és a tulajdonjog fenntartását. A kormányzat általi menekítést vette volna igénybe herceg Windischgraetz Lajosné is, aki sárospataki kastélyának műkincseit szállíttatta volna Budapestre.³³ Back Bernát szegedi üzletember, műgyűjtő pedig a főfelügyelőséggel folytatott terjedelmes levelezéséhez még a kollekciónak készült prospektust is mellékelte.³⁴

a kormányzat
a magánosoknak
nemcsak a szállítási
költségek fedezését
ígérte, hanem
katonai kíséretet,
a tárgyak őrzését
és a tulajdonjog
fenntartását

[30] MNL OL K 736, 70. dob. 728/1918. sz. Jegyzőkönyv a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének értekezletéről, Bp. 1918. dec. 7. 4. f.

[31] Uo. 71. dob. 10/1919. sz. Mihalik József választfogalmazványa miniszteri leiratra, 1919. jan. 3. Kőszeghy Elemér jelentése a múzeum evakuálásáról: uo. 90/1919. sz. Kőszeghy Elemér a főfelügyelőségnek, Bp. 1919. jan. 29.

[32] Uo. 70. dob. 684/1918. sz. Levélfogalmazvány, 1918. dec. 12. uo. Levél Mihalik József levele Erdődy Imre grófnak. Bp. 1918. dec. 12.

[33] Uo. 71. dob. 6/1919. sz. Windischgraetz Lajosné meghatalmazása Wellner Mór részére, Bécs, 1918. dec. 29.

[34] Uo. 71. dob. 7/1919. sz. Back Bernát levele a főfelügyelőségnek, Szeged, 1918. dec. 30.

az egyre
kaotikusabbá
váló viszonyokra
jellemző, hogy
a minisztériumnál
megjelentek
önkéntes
kezdeményezők is

¶ A feladatkörök azonban gyorsan és véglegesen összekeveredtek néhány napon belül: a főfelügyelőség foglalkozott a városi múzeumok anyagának mentésével is, megbízásából általában saját szakemberei vagy a budapesti központi gyűjtemények megbízott munkatársai utaztak ki a még meg nem szállt területekre, és intézkedtek az értékesnek ítélt tárgyak és kéziratok elszállításáról. Ennek keretében 1918. december 16-án Ernyey József, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának segédőre a selmecebányai városi múzeum 186 tárgyának és 49 tételnyi kéziratának Budapestre szállításáról intézkedett.³⁵ Visszafelé tartó útjának leírása szinte kalandregényszerű, szerepel benne bányászstrájk, krakélerkedő és önző főiskolai hallgatók, menekülés a havas hegyeken át, elvágott vasúti összeköttetés.³⁶ Rakományát azonban pontosan leadta végül Budapesten, december 19-én. Ugyanekkor Gerevich Tibor művészettörténész, a régészeti osztály öre például Nagyváradra indult, hogy a Biharvármegyei Történelmi és Régészeti Egylet múzeumából az Ipolyi-gyűjtemény darabjait elszállítsa a fővárosba.³⁷ Az egyre kaotikusabbá váló viszonyokra jellemző, hogy a minisztériumnál megjelentek önkéntes kezdeményezők is: Kacziány Géza történetíró, függetlenségi politikus ötven autóból álló gépkocsiparkkal akarta összeszedetni Felső-Magyarország szárnyasoltárait, de a minisztérium ugyanígy visszautasította Árkay Aladár tervét, aki páncélautókat kért a Felvidék kincseinek megmentésére.³⁸ Némely szállítmány az utolsó pillanatban érkezett: Selmecebányáról már nem volt vasúti összeköttetés Garamberzence felé, mert azt a csehszlovák csapatok megszállták, így a múzeum tíz ládáját a hegyeken át, kocsikon kellett Hontnémetibe szállítani, ahonnan Ipolyságon keresztül juthattak Budapestre, Kassáról pedig az első csehszlovák bevonulás előtt két nappal indították útjára a múzeum anyagának második részletét.

¶ Voltak olyan gyűjtemények is, így például a kolozsvári Országos Történelmi Erekllyemúzeum, amelynek mentését a főfelügyelőség nem is tartotta kívánatosnak, sem szükségesnek – alapítója, igazgatója, a szívósan lobbizó és láthatóan jó függetlenségi párti kapcsolatokkal rendelkező Kuskó István ismételt sürgetései ellenére sem. Az alsókubini

[35] Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Kalligram, Pozsony 2011, 58.

[36] OSZKK, Fol. Hung. 2052, Czakó-jelentés, 74–77. f.

[37] MNL OL, K 736, 70. dob. 725/1918. sz. Mihalik József megbízólevele Gerevich Tibor részére, Bp. 1918. dec. 20. Az Ipolyi-gyűjteményről lásd Sóti Lajos tanulmányát ebben a számban (215–237.)

[38] OSZKK, Fol. Hung. 2052., Czakó-jelentés, 13. f.

A szászvárosi református Kín-kollégium

Csaplovics-könyvtárat, a helyi igazgató kérése ellenére Juhász Nagy Sándor államtitkár nem engedte elvitetni Pozsonyba, mert attól tartott, hogy a békeszerződés nyomán úgyis vissza kellene szolgáltatni. Listákat nem ismerünk minden helyről, de például a kassai menekítés kapcsán Kószeghy Elemér viszonylag részletesen beszámolt az elszállított kétvagonnyi értékéről, Selmecbányán pedig például a városi múzeum öréneke, Baker Bélának a hagyatéka megőrizte az elszállított tárgyak jegyzékét.³⁹

¶ Ezalatt, 1918. december 30-án a főfelügyelőség a kultusztárca kérésére, a béketárgyalásokra való előkészületek szándékával összesítést készített az elveszített (vagy elveszítettnek tudott) területek, városok közgyűjteményeinek állományáról és azok pénzbeli értékéről.⁴⁰ Az összeállításnak nem annyira az összezszerűsége az érdekes, hanem a tény, hogy a főfelügyelőség munkatársai nemcsak az év végén még bőven magyar fennhatóság alatt álló Nagyváradot és Szatmárt tekintették elveszített területnek – amelyek a békeszerződés értelmében valóban elvesztek, valamint az ekkor már szerb megszállás alatt álló Pécs gyűjteményeivel sem számoltak –, hanem Miskolcot, Balassagyarmatot, Gyulát, Sopront, Szombathelyt és Magyaróvárt is az elveszített területek közé sorolták. A népkönyvtárról készült összesítés szerint összesen 805 könyvtár, mintegy 3 millió 194 ezer korona értékű állományának és épületének elvesztésével számolt a kultuszkormányzat.

¶ A mentés költségeire a VKM 1919. január elején 11 ezer koronát utalt át a főfelügyelőségnek.⁴¹ Ezt az pénzt azonban a főfelügyelőség nem teljes egészben használta fel. Már a Tanácsköztársaság alatt számolt el Mihalik József a kiutalt összeggel.⁴² Az adatokból kiderült, hogy az elköltött 7786 korona legnagyobb részét a sepsiszentgyörgyi és a gyulafehérvári múzeum mintegy hatvan ládájának a szállítása, valamint Ernyey József selmecbányai kiküldetése tette ki. A főfelügyelőség más munkatársai is kaptak kisebb összegeket vidéki kiszállásaik költségeinek fedezésére, de ezek esetenként mindössze néhány száz koronás összegek voltak. Hogy ez bizonyosan nem fedezte az elszállítás teljes költségét, arról Nagyvárad és Kassa elszállított műtárgyainak mennyisége

Miskolcot,
Balassagyarmatot,
Gyulát, Sopront,
Szombathelyt
és Magyaróvárt
is az elveszített
területek közé
sorolták

[39] Uo. 37–48. f. És Státny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Stianica, osobné fondy, Vojtech Baker, 1. dob. A Czako-féle jelentés egyértelműen átvette a kassai szakember jelentését, erre utalnak az egyes szám első személyben tett megfogalmazások.

[40] MNL OL K 736, 70. dob. 748/1918. sz., Összesítés a VKM részére, Bp. 1918. dec. 30.

[41] Uo. 71. dob., 34/1919. sz. Mihalik József elismervénye, Bp. 1919. jan. 10.

[42] Uo. 71. dob., 277/1919. sz. Mihalik József a közoktatásügyi népbiztosnak, Bp. 1919. máj. 9.

tanúskodik. Lehetséges, hogy azok elhozatala más költségre terhére történt, így például a nagyváradi, az Ipolyi-gyűjtemény elszállításával kapcsolatos összegek több ezer koronára rúgtak, ezek ebben az összesítésben mégsem szerepelnek. Az elszámoláshoz mellékelt pizskozatokból látszik, hogy Back Bernát 23 ládája, a marosvásárhelyi Teleki-téka 19 ládája és Nyitra vármegye 19 ládája különösebb költség nélkül jutott el Budapestre. A tanácskormány a Műemlékek és Könyvtárak Országos Tanácsát és vele a főfelügyelőséget megszüntette, és a mentés ügkörét áttette a Magyar Nemzeti Múzeumhoz, ugyanakkor Czakó Elemér kinevezését 1919. április elején megerősítették.⁴³

*nem tettek
eleget a központi
utasításnak: nem
küldte Budapestre,
inkább a múzeum
anyagát helyben
rejtette el*

¶ Érdemes végigtekinteni azokon a helyeken, amelyek nem tettek eleget a központi utasításnak: nem küldte Budapestre, inkább a múzeum anyagát helyben rejtette el Zsebráczky Géza bártfai múzeumigazgató, az eperjesi evangélikus kollégium, a brassói evangélikus gyülekezet, amely a felállítani tervezett Barcasági Múzeum anyagát gondozta. Egyáltalán nem válaszolt a főfelügyelőség megkeresésére például Komárom, Rimaszombat és Szombathely elöljárósága. Voltak olyan települések, amelyek egy-egy ládát küldtek (például Szilágyosmlyó, Körmöcbánya), és voltak olyanok, ahonnan a budapesti kiküldött szerint egyszerűen nem volt érdemes elhozni semmit (Zombor).

*az antantcsapatok
előrenyomulása
és a zavargások
miatt az arany-
és ezüstneműt
a városi reáliskola
tornatermének
padlója alá ásták el*

¶ Más taktikát választott a temesvári múzeum felelőse, egyben helyi iskolaigazgató: mivel a múzeumi anyag már nem volt szállítható (csakúgy, mint például Versecen) az antantcsapatok előrenyomulása és a zavargások miatt az arany- és ezüstneműt a városi reáliskola tornatermének padlója alá ásták el. A Borsod-Miskolci Múzeum képviselői, elsősorban Gálffy Ignác elnök, iskolaigazgató, addig húzták az időt és támasztottak kifogásokat, hogy a múzeum anyaga végül helyben maradt.⁴⁴

¶ A Tanácsköztársaság bukása után a főfelügyelőségnek még egy nagy feladata maradt hátra – amely azonban nem volt mérhető 1918–1919 fordulójának megpróbáltatásaihoz. Az egyetlen, még magyar igazgatás alatt lévő, de a békeszerződésben Ausztriának szánt terület megtartásában kellett szerepet vállalnia. A Bleyer Jakab vezette nemzeti kisebbségek

[43] Uo. 71. dob., 280/1919. sz. Czakó Elemér levele a főfelügyelőségnek, Bp. 1919. máj. 11. A főfelügyelőség addigi munkatársai közül négyet hivatalában hagyott, és rájuk a könyvtárügy kezelését bízta.

[44] Uo. 71. dob. 95/1919. sz., Gálffy Ignác levele, Miskolc, 1919. jan. 10. uó. 1919. jan. 24. (restaurált, szám nélkül), 358. f. valamint uó. 1919. febr. 1. 359. f.) Lásd még a múzeum jelentését az 1919. évről, uo. 73. dob. 168/1920. sz., a Borsod-Miskolci Múzeum 1919. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés.

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1933
Fortepan

látható kinnal
fogalmazta meg
mértéken felül
ezoterikus javaslatát
a sopronvármegyei,
illetve a Sopron
városi múzeum
elnöksége számára

minisztériumában 1920. február 24-én értekezletet tartottak, amelynek résztvevői előtt ismertették a nyugat-magyarországi nemzetgyűlési képviselők memorandumát a térségben kívánatos politikával kapcsolatban. Ebben elsősorban a hatóságok barátságosabb viselkedésére és a nemzetiségi toleranciára hívtak fel annak érdekében, hogy a térséget vizsgáló antantmisszió kedvező véleményre jusson egy majdani, esetleges népszavazás kérdésében. Mihalik József helyettes országos főfelügyelő (illetve egyik munkatársa) látható kinnal fogalmazta meg mértéken felül ezoterikus javaslatát a sopronvármegyei, illetve a Sopron városi múzeum elnöksége számára. Ebben a „német geniusról”, a „német akaraterőről” és a „német tudásról” való kissé zavaros mélézés mellett arra kívánta rábírni a megyei és városi közművelődés vezetőit, hogy tegyenek gesztusokat a német kisebbség felé, és munkálkodásukban vegyék figyelembe az ő szempontjaikat is. Majd gondolatmenetét ezzel zárta: „a múzeum és irányító munkásai és gondosan megfontolt tevékenysége olyan üdvös eredményeket teremhet, amelyek a német és a magyar szellem kiegyenlítő és megértő kölcsönhatásában a kultúra összeforrasztó erejével általában az emberi közművelődés nagy céljaihoz általában közelebb vezetne és a soproni múzeumot oly középpont magaslatára emelhetné, amely, míg egyrészt a múltak iránt való történelmi érzéket és kegyeletet híven ápolná, s erre buzdítólag is hatna, másrészt a jövő fejlődés és alakulás igazságos alapjainak szép példáját mutathatná.”⁴⁵ Az akció folytatásáról nincs tudomásunk, a város és környéke ettől függetlenül, az 1921. decemberi népszavazás révén maradt Magyarország része.

¶ A visszaszolgáltatásról egyelőre kevés információnk van: a nagyszebeni Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület 1916 óta őrzött tíz ládáját a Nemzeti Múzeum 1919. szeptember 25-én kiadta az egyesület felhatalmazásával rendelkező Constantin Teodoru hadnagynak, a Budapestet megszálló román hadsereg képviselőjének.⁴⁶ Az eset nyilván részletesebb feltárást igényel, de belesimul a román hadsereg azon kísérleteibe, amelyek során a Nemzeti Múzeumból 1919. szeptember-októberben, részben magyar iskolákat végzett román

[45] Uo. 73. dob. 1 biz/1920. sz., Mihalik József levélfogalmazványa (piszkozat), Bp. 1920. márc. 22. Ugyanott található a képviselők 1920. febr. 18-án megszövegezett memorandumuma és a VKM-átírat a miniszteri értekezlet határozványairól, 1920. márc. 11-ről, Bibó István miniszteri titkár szövegezésében.

[46] OSZKK, Fol. Hung. 2052, Czakó-jelentés, 70. f.

Székelly Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1933
Fortepan

A marosvásárhelyi református kollégium épülete
Fortepan

múzeumi szakemberek, néprajzosok, művészettörténészek segítségével megpróbálták megszerezni az Erdélyből származó kincseket – és vélhetően még ennél is többet.⁴⁷ Czákó Elemér 1920-as jelentése az elhozott javak visszaadásával számolt, ideértve természetesen a körmöcbányai főrealiskola természettani szertárának preparált albínó szalamandráját is, amelyre minden dokumentum kitért.

[47] A kontextusról lásd Gál Vilmos: A Nemzeti Múzeum a két világháború között. Folia Historica 22. (2002–2004), 47–78., főleg: 51–54.

állami szinten is formálódóban volt valamiféle gondolkodás a nemzet kulturális kincseinek korpuszáról

¶ Mi az egész mentési akció tanulsága? Először is az, hogy a század elején állami szinten is formálódóban volt valamiféle gondolkodás a nemzet kulturális kincseinek korpuszáról, és ennek ápolására, megőrzésére a kormányzat életre hívott egy – meglehetősen szűk és nem is mindig kellően figyelembe vett – szakemberi gárdát, amely megpróbálta lebonyolítani ezt az akciót. Miközben a buktatókkal az akció kivitelezői is tisztában voltak (jelesül azzal, hogy lehetséges: a békeszerződés után mindent vissza kell vinni oda, ahonnan elhozták), működésük során állandóan mérlegelniük kellett az univerzális, a nemzeti és a nemzetiségi értékek viszonyrendszerét. Az eredmény nem feltétlenül volt meggyőző: a helyi érdekek, a magyarországi nemzetiségi közösségek szempontjai, a szállítási nehézségek mind a végrehajtás ellen hatottak, amelyet így csak részben lehetett teljesíteni.

¶ A kaotikus körülmények ellenére azonban sok száz láda műkincs változtatott helyet és érkezett az ország központjába: nemcsak azok, amelyek letétként voltak vidéki közgyűjteményekben, hanem olyanok is, amelyek egy vidéki múzeum gyűjteményének szerves részét képezték. Voltak közöttük, amelyek a békeszerződés után is a trianoni Magyarországon maradtak, mások visszatértek: ennek a procedúrának a feltárása azonban egy másik tanulmány tárgya lehet. A mentés zömét végző főfelügyelőséget a tanáccsal együtt 1922-ben, a klebelsbergi reformok keretében megszüntették, feladataikat részben a VKM, részben a Nemzeti Múzeum vette át. Ezzel – bár ezt nem verték nagy dobra – a Tanácsköztársaság alatt követett igazgatási sémát követték.

(Készült a „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoport működése keretében.)

A Magyar Nemzeti Múzeum, 1875
Fortepan